

PISMENI GRADITELJI SOCIJALIZMA

Opismenjavanje stanovništva Bosne i Hercegovine u periodu obnove (1945-1948)

Autor:

Dr. sc. Semir Hadžimusić

Izdavač:

Javna ustanova Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa
Tuzlanskog kantona

Za izdavača:

Mensur Smajlović, prof.

Recenzenti:

Prof. dr. Sead Selimović, Univerzitet u Tuzli
Prof. dr. Husnija Kamberović, Univerzitet u Sarajevu

Urednik:

Mr. Samir Halilović, prof.

Lektura:

Semira Delić, prof.

Korektura:

Mr. Edina Delić

Prijevod na engleski jezik:

Faruk Hodžić, prof.

Naslovna strana i korice:

Branislav Lukić Luka

Grafička obrada naslovne strane i korica:

Denis Dugonjić

Štampa:

OFF-SET d.o.o. Tuzla

Za štampariju:

Mirela Aljić

ISBN 978-9926-8604-5-5

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod
ID brojem 53060614

Dr. sc. Semir HADŽIMUSIĆ

PISMENI GRADITELJI
SOCIJALIZMA

Opismenjavanje stanovništva Bosne i Hercegovine u periodu obnove
(1945-1948)

Tuzla, 2023.

S A D R Ź A J

PREDGOVOR	9
PREFACE	13
OSVRT NA IZVORE I LITERATURU	17
PISMENOST STANOVNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE DO 1945. GODINE	25
Korijeni pismenosti – stanje do 1918. godine	25
Pismenost stanovništva između dva svjetska rata	32
Opismenjavanje uprkos ratnim dejstvima (1941-1945)	39
<i>Drugi svjetski rat na tlu Bosne i Hercegovine – kratak osvrt</i>	39
<i>Osvrt na prosvjetnu politiku Nezavisne Države Hrvatske</i>	40
Aktivnosti na opismenjavanju stanovništva u periodu NOR-a	47
Ka institucionalizaciji opismenjavanja stanovništva - Opismenjavanje i ZAVNOBiH	52
Iskustva sa terena – praksa važna za period obnove	58
OBNOVA BOSNE I HERCEGOVINE (1945-1948)	67
Uspostava i organizacija nove vlasti	67
Društveno-političke prilike.....	69
Početak sukoba KPJ – Informbiro.....	74
Osnivanje Komunističke partije Bosne i Hercegovine.....	76
Sumiranje ratne štete i planiranje obnove	77
Tokovi obnove.....	82
<i>Saobraćajne veze</i>	82
Industrija i rudarstvo	83
<i>Osigurati „krov nad glavom“</i>	85
Planska obnova.....	86
<i>Poteškoće u provođenju planske obnove</i>	88
Omladinske radne akcije	91
Etatizacija u privrednoj politici	98
<i>Agrarna reforma</i>	98
Na putu do prve petoljetke	102

Petogodišnji plan	104
ORGANIZACIJA OPISMENJAVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU OBNOVE	109
Institucionalna piramida	110
<i>Ministarstvo prosvjete na nivou Jugoslavije</i>	110
<i>Komitet za škole i nauku FNRJ</i>	112
<i>Ministarstvo prosvjete NR Bosne i Hercegovine</i>	112
<i>Zemaljska komisija za likvidaciju nepismenosti</i>	113
Kulturno-prosvjetni odbori	114
<i>Referenti za narodno prosvjeđivanje</i>	115
Struktura Komunističke partije u opismenjavanju stanovništva	115
Agitprop	119
Organizacija tečajeva za opismenjavanje stanovništva	122
Tečajevi (kursevi) za rukovodioce analfabetskih tečajeva	123
<i>Nastavni plan tečaja za rukovodioce analfabetskih tečajeva</i>	124
<i>Nastavni program tečaja za rukovodioce analfabetskih tečajeva</i>	125
Tečajevi za opismenjavanje stanovništva	127
<i>Organizaciona pitanja: nastavni planovi i programi tečajeva za opismenjavanje stanovništva</i>	128
Tečajevi za opće obrazovanje	132
Tečajevi osnovnih znanja i produžni tečajevi	132
Čitalačke grupe	132
INSTITUCIONALNO OPISMENJAVANJE	137
Učiteljski tečajevi	137
Osnovne škole	141
<i>Sumiranje ratne štete i obnova školskih objekata</i>	141
Organizacija školskog sistema	143
<i>Nastavni plan i program za Osnovne škole</i>	146
Konferencije o narodnom prosvjeđivanju i osnovnoj nastavi	150

KAMPANJE I TOKOVI OPISMENJAVANJA STANOVNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE	159
Početak opismenjavanja	159
Zimska kampanja opismenjavanja 1945/1946. godine	167
Kampanja opismenjavanja 1946/1947. godine	175
Opismenjavanje i Petogodišnji plan	185
Likvidacija nepismenosti.....	187
<i>Prva kampanja u Petogodišnjem planu</i>	188
Opismenjavanje u drugoj polovini 1948. godine	196
PRIMJERI, NOSIOCI I KARAKTERISTIKE OPISMENJAVANJA	203
Opismenjavanje u privrednim preduzećima.....	203
Karakteristike opismenjavanja na Omladinskim radnim akcijama.....	214
<i>Brčko-Banovići</i>	214
<i>Šamac-Sarajevo</i>	218
Nacionalna Kulturna društva u ulozi opismenjavanja.....	223
<i>Preporod</i>	223
<i>Prosvjeta</i>	226
<i>Napredak</i>	229
Antifašistički front žena u kampanjama opismenjavanja stanovništva	232
Položaj i uloga vjerskih zajednica u procesu opismenjavanja	239
Karakteristični primjeri (sa) pojedinih tečajeva	246
DOMETI OPISMENJAVANJA - REZULTATI POPISA STANOVNIŠTVA 1948. GODINE	255
Rezultati opismenjavanja prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine od 15. marta 1948. godine.....	255
Stanje nepismenosti u Jugoslaviji 1948. godine.....	256
Nepismenost u Bosni i Hercegovini 15. marta 1948. godine.....	260
<i>Nepismenost po starosti i spolu</i>	261
<i>Nepismenost po etničkoj pripadnosti</i>	264
<i>Teritorijalni razmještaj nepismenih u Bosni i Hercegovini</i>	266

Obrazovna struktura stanovništva	268
Stanovništvo po zanimanju	272
Neki nedostaci koji su uticali na rezultate opismenjavanja stanovništva	274
ZNAČAJ OPISMENJAVANJA ZA PROVOĐENJE POLITIKE KOMUNISTIČKE PARTIJE	279
Ideološko-politička obojenost nastavnog procesa	279
Analiza sadržaja bukvara za opismenjavanje stanovništva	283
Pismeni graditelji socijalizma	299
Oblikovanje nove kulture i „novog čovjeka“	306
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	315
CONCLUDING CONSIDERATIONS	325
IZVORI I LITERATURA	335
IZVORI	335
Neobjavljeni izvori	335
Objavljeni izvori	336
Dokumenti	336
Službeni listovi	337
Popisi stanovništva, statistika	337
Novine i časopisi	338
Rukopisi	339
LITERATURA	340
Knjige, studije	340
Članci	345
Vodiči i inventari	353
Internet	354
SKRAĆENICE	355
REGISTAR LIČNIH IMENA	356
RECENZIJE	360
BILJEŠKA O AUTORU	365

PREDGOVOR

Nepismenost stanovništva u Bosni i Hercegovini je naslijeđeni problem dužeg historijskog trajanja, čije je rješavanje uslovljeno društveno-političkim kontekstom. Zvanični podaci o pismenosti stanovništva su praćeni od 1910. godine (87,8% nepismenog stanovništva iznad 7 godina starosti) i izrazito su nepovoljni. U periodu pred Drugi svjetski rat, u Bosni i Hercegovini je bilo preko 70 % nepismenog stanovništva. Nepismenost je bila posebno zastupljena u ruralnim krajevima, prije svega zbog nepostojanja škola u velikom broju sela, ali i zbog patrijarhalnih odnosa i ne postojanja interesa vlasti da se stanje značajnije promjeni.

Bosna i Hercegovina je oslobođenje 1945. godine dočekala s velikim ljudskim i materijalnim gubicima: porušene i značajno razorene infrastrukture, uništene privrede, smanjenog stambenog fonda, degradiranog kulturno-obrazovnog razvoja, velikog broja nepismenog stanovništva. Međutim, upravo su tokom Narodnooslobodilačkog rata (1941-1945) na oslobođenim područjima postavljeni temelji nove kulturno-obrazovne politike, narodnog prosvjećivanja i opismenjavanja stanovništva, a čija se forma oblikovala, usavršavala i u punom kapacitetu implementirala u periodu poslijeratne obnove zemlje.

Historijski period koji obrađuje ova knjiga u historiografiji je poznat prije svega kao period obnove, te se vremenski okvir trajanja istog uglavnom postavlja od završetka Narodnooslobodilačkog rata i oslobođenja zemlje, aprila 1945. godine, pa do donošenja Zakona o Prvom petogodišnjem planu razvoja narodne privrede, aprila 1947. godine. No, ovdje je historijski međaš pomjeren do konca 1948. godine, i to iz više razloga. Naime, 15. marta 1948. godine je održan prvi postratni Popis stanovništva Bosne i Hercegovine. Upravo, podaci dobijeni ovim popisom predstavljaju sliku stanja pismenosti stanovništva u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji u periodu obnove. U 1948. godini održano je najviše tečajeva za opismenjavanje i opismunjeno najviše polaznika, nakon čega broj tečajeva opada, te njihovu ulogu sve više preuzima osnovna škola. Također, 1948. godine je počeo sukob na relaciji Komunistička partija Jugoslavije – Informbiro, a održan je i osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine. Ono što je važno jeste da je i UNESCO 1948. godine donio nove kriterije o pismenosti stanovništva, kao i strategiju opismenjavanja.

Rješavanje problema nepismenosti stanovništva Bosne i Hercegovine dobilo je punu pažnju novih komunističkih vlasti u periodu obnove (1945-1948), a isto je uslovljeno dvjema glavnim odrednicama: obnovom zemlje i

provođenjem politike Komunističke partije. Uporedo sa obnavljanjem, ratom razorene privrede i infrastrukture, radilo se i na opismenjavanju stanovništva. Zastupano je shvatanje, da bez svrsishodnog kulturnog ne može biti ni uspješnog ekonomskog ni društvenog razvoja. U kulturnoj politici partije i vlasti opismenjavanje je postavljeno kao prvi korak u sveobuhvatnom procesu narodnog prosvjećivanja na putu ka preobražaju iz nepismenog u pismenog, kulturno profiliranog i društveno-politički angažiranog „novog čovjeka”, posmatranog kao “graditelja i branitelja socijalizma”.

Opismenjavanje stanovništva uglavnom se odvijalo putem tečajeva za opismenjavanje, koji su bili najbrži, najmasovniji i najekonomičniji način za sticanje elementarne pismenosti stanovništva i njegovo uključivanje u realizaciju planova Komunističke partije. Tokom opismenjavanja stanovništva već su se poduzimale radnje koje su vodile usmjeravanju polaznika ka prihvatanju stavova i sudjelovanju u politici Komunističke partije, dok je po sticanju pismenosti partijsko profiliranje kandidata bilo daleko intenzivnije. U dokumentima partijske provincijencije je naglašavano da nepismen čovjek stoji izvan politike, da on ne može čitati partijsku štampu, niti razumjeti partijska predavanja, poruke, smjernice i slično.

Ova knjiga rezultat je moje doradene doktorske disertacije pod nazivom „Opismenjavanje stanovništva Bosne i Hercegovine u periodu obnove (1945-1948)“, odbranjene na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli 2021. godine, a pisana je prije svega na osnovu historijskih izvora prvog reda koji su pohranjeni u arhivima širom Bosne i Hercegovine, ali i regiona.

Objašnjen je historijski kontekst u kojem se odvijala i način na koji se provodila obnova zemlje, a napose su istraženi i objašnjeni naslijeđeno stanje pismenosti i „kulturne zaostalosti“, organizovanje nove agitpropovske kulturne politike, te potom cijeli proces opismenjavanja stanovništva u Bosni i Hercegovini u periodu obnove, uključujući tu između ostalog organizovanje i rad tečajeva za opismenjavanje, poznatijih kao analfabetski tečajevi; kurseva za rukovodioce analfabetskih tečajeva, tokove i kampanje opismenjavanja stanovništva Bosne i Hercegovine u datom periodu, karakteristike opismenjavanja, ulogu masovnih organizacija, opismenjavanje na omladinskim radnim akcijama, opismenjavanje u privrednim preduzećima, opismenjavanje žene, ulogu vjerskih zajednica, iskustva i primjere s terena, rezultate opismenjavanja na osnovu popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, uključivanje opismenjenog „novog čovjeka“ u politički i društveni život, u proces obnove i Prvog petogodišnjeg plana, nedostaci procesa opismenjavanja i drugo.

Tokom pisanja knjige „Pismeni graditelji socijalizma“ podršku su mi svojim sugestijama i primjedbama dali recenzenti, ugledni univerzitetski profesori, kolege, urednik, lektor, korektor, prevodioc na engleski jezik, izdavač, štamparija, uposlenici arhiva, biblioteka, instituta, zavoda, a posebno porodica i prijatelji. Ovim putem se svima zahvaljujem, te se nadam da će knjiga biti doprinos za dalja historijska istraživanja, ali i svjedočanstvo o značaju pismenosti i obrazovanja za pojedinca i društvo u izazovima društveno-političkih odnosa, kao i globalizacije i razvoja drugačijih standarda kada je u pitanju pismenost, odnosno nepismenost stanovništva.

PREFACE

Illiteracy of the population in Bosnia and Herzegovina is an inherited problem of a longer historical duration, the solution of which is conditioned by the socio-political context. Official data on the literacy of the population have been monitored since 1910 (87.8% of the illiterate population over the age of 7) and are extremely unfavorable. In the period before the Second World War, over 70% of the population was illiterate in Bosnia and Herzegovina. Illiteracy was particularly prevalent in rural areas, primarily due to the absence of schools in a large number of villages, but also due to patriarchal relations and the absence of the government's interest in significantly changing the situation.

Bosnia and Herzegovina met its liberation in 1945 with great human and material losses: significantly destroyed infrastructure and economy, reduced housing stock, degraded cultural and educational development, a large number of illiterate population. However, it was during the National Liberation War (1941-1945) that the foundations of a new cultural and educational policy, popular education and literacy of the population were laid in the liberated areas, and the form of which was shaped, perfected and implemented in full capacity during the period of the country's post-war reconstruction.

The historical period covered by this book in historiography is also known as the period of reconstruction, and the time frame for its duration is mainly set from the end of the National Liberation War and the liberation of the country, in April 1945, until the passing of the Law on the First Five-Year Plan for the Development of the National Economy, in April in 1947. However, here the historical milestone was moved to the end of 1948, for several reasons. Namely, on March 15, 1948, the first post-war population census of Bosnia and Herzegovina was held. Precisely, the data obtained from this census represent a picture of the state of literacy of the population in Bosnia and Herzegovina and Yugoslavia during the period of reconstruction. In 1948, the most literacy courses were held and the most participants became literate, after which the number of courses decreased, and their role was increasingly taken over by the primary school. Moreover, in 1948, the conflict between the Communist Party of Yugoslavia and Informbiro began, in addition to the event of congress establishment of the Communist Party of Bosnia and Herzegovina. Important is that in 1948, UNESCO introduced new criteria for the literacy of the population, as well as a literacy strategy.

Solving the problem of illiteracy of the population of Bosnia and Herzegovina gained the full attention of the new communist authorities in the period of reconstruction (1945-1948), and was conditioned by two main

determinants: the reconstruction of the country and the implementation of the policy of the Communist Party. Along with the restoration of the war-ravaged economy and infrastructure, the focus was also put on the literacy of the population. It was thought that without purposeful cultural there can be neither successful economic nor social development. In the cultural policy of the party and the government, literacy was the first step in the comprehensive process of popular enlightenment on the way to transformation from an illiterate to a literate, culturally profiled and socio-politically engaged "new man", viewed as a "builder and defender of socialism".

The process of the population literacy mainly took place through literacy courses, which were the fastest, most massive and most economical way to acquire elementary literacy of the population and its inclusion in the implementation of the plans of the Communist Party. During that process, the actions that led to the orientation of the participants towards accepting the positions and participation in the politics of the Communist Party were already put in action, while after the acquisition of literacy, the party candidate profiling became much more intense. The documents of the party province emphasized that an illiterate person must stand outside of politics, that he cannot read the party press, nor understand party lectures, messages, guidelines etc.

This book is the result of my doctoral dissertation entitled "Literacy of the Population of Bosnia and Herzegovina in the Period of Reconstruction (1945-1948)", held at the Faculty of Philosophy of the University of Tuzla in 2021, and was written primarily on the basis of first-rate historical sources that are stored in archives throughout Bosnia and Herzegovina, as well as the region.

The historical context in which the reconstruction of the country took place and the way in which it was carried out was explained, and in particular the inherited state of literacy and "cultural backwardness", the organization of the new agitprop cultural policy, and then the entire process of literacy of the population in Bosnia and Herzegovina in the renovation period, including, among other things, the organization and operation of literacy courses, courses for leaders of illiterate courses, trends and literacy campaigns of the population of Bosnia and Herzegovina in a given period, characteristics of literacy, the role of mass organizations, literacy at youth work actions, literacy in business enterprises, women's literacy, the role of religious communities, experiences and examples from the field, literacy results based on the population census of March 15, 1948, inclusion of the literate "new man" in political and social life, in the process of reconstruction and the First Five-Year Plan, shortcomings of the literacy process, and more.

During the writing of the book "The Literary Builders of Socialism", I was supported with suggestions and remarks by reviewers, distinguished university professors, colleagues, editor, proofreader, translator, publisher, employees of archives, libraries, institutes, and especially family and friends. I hereby thank everyone, and I hope that the book will be a contribution to further historical research, but also a testimony to the importance of literacy and education for the individual and society in the challenges of socio-political relations, as well as globalization and the development of different standards when it comes to literacy, that is, illiteracy of the population.